

AKADEMİK ÇALIŞMALARDA SOFİST DÜŞÜNÜRLERE DAİR İÇERİK ANALİZİ

Gökhan ÇELEN *

Ahmet Aykut ALTAY **

ÖZ

Kavramlar bütün çalışma alanlarının temelini oluşturarak, onların gelişimini ve dönüşümünü yönlendirmektedir. Ancak her çalışma alanında üzerinde uzlaşmaya varılmış kavramlar bulunmamaktadır. Özellikle sosyal bilimlerde kavramların anlamlandırılması konusunda görüş birliğine varmak kimi zaman imkânsız gibi görünmektedir. Bu karmaşık durumdan etkilenen sosyal bilim çalışma alanlarından bir tanesi de siyasal düşünceler tarihi alanıdır. Yükseköğretimde siyasal bilgiler, iktisadi ve idari bilimler, iletişim, edebiyat fakülteleri gibi birçok fakültenin müfredatında bulunan bu alan kavramlar ve düşünürler üzerinden ilerlemektedir. Siyasal düşünceler tarihinde önemli yeri olan Antik Yunan polisleri ve düşünürleri Türkçe literatürde üzerinde uzlaşmaya varılamayan konu başlıklarındadır. Sofist kavramı ve sofist olarak nitelenen düşünürler üzerinde yaşanan görüş ayrılıkları Antik Yunan düşünce tarihi üzerine yapılan çalışmalarda önde gelmektedir. Bu çalışma Türkçe literatürde yer alan siyasal düşünce tarihi kitaplarındaki bu görüş ayrılıklarını ortaya koyarak Sofist olarak nitelenen düşünürlerin ele alınış tarzıyla ilgili öneri sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın örneklemini Türkçe literatürde yer alan 34 adet siyasal düşünceler tarihi ve felsefe tarihi kitabı oluşturmaktadır. Bu eserlerin Sofist kavramı ve sofist olarak nitelenen düşünürler üzerine yazılmış bölümleri içerik analiziyle incelenmiştir. Analiz sonucunda sofist kavramı üzerinde nispeten bir uzlaşmaya varıldığı ancak sofist olarak nitelenen düşünürlerin genellemeler ve gruplandırılmalar yapılarak açıklanmasından dolayı sofist kavramı ve sofist olarak nitelenen düşünürler ile ilgili objektif olmayan yorumlamalara neden olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada sofist düşünürlerin genelleme yapılarak ya da gruplandırılarak değil, her bir ismin ayrı ayrı ele alınması gerektiği savunulmuştur. Bu çalışmanın sonucu ile birlikte bu alanda çalışan akademisyenlere konunun işleniş tarzı ile ilgili farklı bir bakış açısı sunmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Antik Yunan, Erdem, Retorik, Siyasal düşünceler tarihi, Sofist

* Arş. Gör. , Akdeniz Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

(gokhancelen@akdeniz.edu.tr)  0000-0002-4853-228X

** Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

(ahmetaykutaltay@gmail.com)  0000-0001-5979-1140

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi C. XIII, No. 2. (Nisan 2020)

Geliş: 02.05.2020

Kabul: 24.09.2020

Bu makaleden alıntı yapmak için: Çelen, G. & Altay, A. A. (2020, Ekim). Akademik çalışmalarda sofist düşünürlere dair içerik analizi.

YDÜ SOSBİLDİR, 13(2), 151-168.

ABSTRACT

CONTENT ANALYSIS OF SOPHIST THINKERS IN ACADEMIC STUDIES

Concepts form the basis of all fields of study and guide their development and transformation. However, there are no agreed-upon concepts in every field of study. It sometimes seems impossible to agree on the meaning of concepts, especially in the social sciences. One of the areas of study of social science affected by this complex situation is the history of political thought. In higher education, the curriculum of many faculties such as political sciences, economic and administrative sciences, communication, and the faculties of literature is based on concepts and thinkers. The ancient Greek polis and thinkers, who have an important place in the history of political thought, are among the topics that cannot be agreed upon in Turkish literature. The concept of sophist and the differences of opinion on thinkers who are described as sophist are prominent in studies on the history of ancient Greek thought. This study aims to present suggestions about the way in which thinkers who are considered sophist are dealt with by revealing these differences in the history of political thought books in Turkish literature. The sample of the study consists of 34 books on the history of political thoughts and the history of philosophy in Turkish literature. These works' chapters written on sophist concept and thinkers who are considered sophists were examined within the content analysis method. As a result of the analysis, it is determined that a relatively consensus is reached on the concept of sophist, but that non-objective interpretations of the concept of sophist and the thinkers who are considered sophist are caused by the explanation of the thinkers who are considered sophist by making generalizations and groupings. In this study, it is argued that sophist thinkers should be treated separately instead of generalizing or grouping these thinkers. With the conclusion of this study, it is aimed to offer a different perspective on the way the subject is handled to the academics working in this field.

Keywords: *Ancient Greece, History of Political Thoughts, Rhetoric, Sophist, Virtue*

1. Giriş

Kavramlar, bilimin gelişmesindeki en önemli araçlardır. Kavramlar aracılığıyla evrensel anlamda araştırmalar ve tartışmalar yapılmaktadır. Düşünce sistemlerinin gelişmesi ve insanoğlunun yeni sistemler üretmesinin kavramlarla sıkı bir bağlantısı vardır. Sosyal bilimler alanında yürütülen bilimsel araştırmaların büyük çoğunluğunda kavramlar hayati bir rol oynamaktadır. Ancak sosyal bilimler alanında başvurulan kavramlar her zaman ve her koşulda aynı içeriğe sahip olmamaktadır. Özellikle siyasal düşünceler alanında yürütülen çalışmalarda, bu durumla sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu durumun en önemli sebebi tarihin kazananları ve kaybedenlerinin bakış açlarındaki farklılıklar ve kazanan tarafın entelektüel alanda kurduğu hâkimiyettir. Ancak kazanan tarafların zamana emanet ettiği bazı kavramlar zaman içerisinde farklı çevrelerce farklı içerikleri ifade ederek ortaya çıktığı zamanda ifade ettiği durumun tam tersi bir durumu içerecek anlama bürünmüşlerdir. Doğal olarak kavramlarla nitelenen kişiler de kavramın içeriğindeki dönüşümle birlikte başlangıçta tanımlandıkları durumdan farklı bir noktaya taşınmaktadırlar.

Tarihsel süreçte ortaya çıkan kavramlar ve bu kavramlarla nitelenen kişilere dair yapılan tanımlamalar, farklı statü ve sınıftan düşünürlerin bakış açılarına göre değişiklik göstermektedir. Sosyal bilimler özelinde kavramların belki de en tartışmalı olduğu ve üzerinde fikir birliğine varılması en zorlu disiplinlerden bir tanesi siyaset bilimidir. Siyaset biliminin felsefe ve tarih disiplinleri ile kesiştiği noktada bulunan siyasal düşünceler alanı, insanlığın ilk gününden modern dünyaya değin yaşamış ve fikirleriyle dünyaya yön vermiş insanların düşün dünyalarına odaklanarak, bu kişilerin siyasal düşünce alanına yaptıkları katkıları gün yüzüne çıkarmaya odaklanmıştır. Dünya reel siyasetine ve siyasi düşüncesine yüzyıllar öncesinden etki gösteren ve günümüz sorunlarına ışık tutan düşünürlerin bugünün rakiplerince ele alınması ve bu tarafların kendi düşüncelerine meşruiyet sağlamak amacıyla düşünürlerin kavramlarını yorumlayarak yeniden değerlendirmeleri kavramların üzerinde uzlaşmaya varılamamasının en büyük sebeplerinden bir tanesidir. Kavramların zaman içerisinde geçirdiği dönüşüm ve buna bağlı olarak ortaya çıkmış birbirinden farklı tanımlamalar, siyasal düşünceler tarihi alanındaki kimi akademik çalışmalarda tüm yönleriyle ortaya konmakta iken kimi çalışmalarda ise kavramlara ve kavramlarla nitelenen düşünürlere yönelik belirli bakış açıları benimsenerek araştırmalar yürütülmektedir. Kavramlara ve bu kavramlarla nitelenen düşünürlere dair objektif olmayan bu tutum, farklı düşünce ve bakış açılarına sahip düşünürlerin, belirli sınıflandırmalar ve gruplandırmalarla tanımlanmalarına sebep olmaktadır. Bu tavır ise söz konusu kavram ve kavramla nitelenen düşünürlere dair yapılacak yeni çalışmalarını ya da bu konuda verilen eğitim programlarını objektiflikten uzaklaştırma ihtimalini taşımaktadır.

Siyasal düşünceler tarihi eğitimi, Antik Yunan medeniyetinden başlayarak günümüze kadar düşünce tarihine yer etmiş eserler ve düşünürleri ele alır. Bu eğitimin başlangıcında Antik Yunan siyasal düşüncesinde sofist kavramı ve sofist olarak nitelenen düşünürler önemli yer tutmaktadır. Sofist, etimolojik olarak bilge kişi anlamına gelir (Ağaoğulları, 2006: 78). Kendilerine sofist ismini veren düşünürler, siyasal düşünceler ve düşünce tarihi eğitiminde genellikle sınıflandırmalara tabii tutulmuşlardır. Türkçe yayınlanmış ve siyasal düşünceler alanının en bilinen çalışmalarında sofist düşünürlerin yaşadıkları dönemler (Ağaoğulları, 2006) ve/veya savundukları fikirler (Şenel, 1968) üzerinden gruplandırıldıkları görülmektedir. Ancak sofist düşünürlerin yaşadıkları döneme bakıldığında (İ.Ö. 5-4 yy.) literatürde görülen gruplandırılmaların tutarlı olmadığı; savundukları fikirler üzerinden yapılan gruplandırmalarda da gruplara dahil olan isimlerin savundukları fikirlerin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Konunun bu şekilde ele alınmasının, objektif olarak aktarılmasına engel teşkil edebileceği düşünülmektedir. Bu

çalışmanın amacı, siyasi düşünceler ve düşünce tarihi eğitiminde kullanılan Türkçe kaynaklarda sofist kavramı ve sofist düşünürlerin nasıl ele alındığını içerik analizi yöntemiyle incelemektir. Böylelikle siyasi düşünceler ve düşünce tarihi eğitiminde objektifliğin sağlanması yolunda literatüre bir öneride bulunmak hedeflenmektedir.

Çalışmada öncelikle Yunan medeniyeti ve Atina polisi kısaca incelenerek sofist kavramı üzerinde durulacaktır. Yöntem kısmında ise siyasi düşünce ve düşünce tarihi eğitiminde kullanılan kaynaklar içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenecektir. Bulgular ve yorum bölümünde incelenen kaynaklarda sofist kavramının ele alınıp alınmadığı, sofist düşünürlerin gruplandırılıp gruplandırılmadığı ve sofist düşünürlere yönelik olumlu ve olumsuz bakış açıları aktarılacaktır. Sonuç ve öneriler kısmında analiz sonucunda elde edilen bilgiler üzerinden sofist düşünürlerin aralarında bulunan farklılıklar ortaya konacak ve siyasi düşünceler ve düşünce tarihi eğitiminde sofist düşünürlere dair öneriler sunulacaktır.

2. Yunan Medeniyeti ve Atina Polisi¹

Modern dünyayı felsefi ve siyasi anlamda şekillendiren düşüncelerin kaynağına yöneldiğimizde Antik Yunan dünyasını incelememiz gerekir. Batı literatürünün kabul ettiği şekliyle sistemli felsefenin oluştuğu, demokrasi yönetiminin keşfedildiği ve doğa bilimlerine dair birçok alanda yapılan ilk çalışmalar Antik Yunan medeniyetinde gerçekleştirilmiştir. Yunan medeniyeti, Pers İmparatorluğu'nun Anadolu'yu ele geçirdiği döneme kadar Ege kıyılarında kurulmuş olan polislerde gelişim göstermiştir. Felsefenin başlangıcı olarak kabul edilen, doğa felsefecileri olarak anılan grubun ilk ismi olan Thales ve diğer birçok doğa felsefecisi Anadolu'da bulunan bu polislerde ortaya çıkmıştır (Aster, 1999: 18). Yunan anakarasının Yunan medeniyetinin taşıyıcısı konumuna ulaşması ise yine dönemin en güçlü imparatorluğu olan Pers İmparatorluğu'nun Yunan anakarasını ele geçirme isteği sonrasında gerçekleşmeye başlamıştır.

Pers İmparatorluğu büyük bir ordu ile Yunan anakarasına saldırmış ve Atina polisine kadar ilerlemiştir. Atina polisi, Pers ordusuyla Marathon

¹ Polis, Antik Yunan medeniyetindeki siyasi düzenin ismidir. Günümüzde bu kavram şehir/kent devleti ya da site şeklinde tanımlansa da polis örgütlenmesi kentin sınırlarını aşan bir coğrafyayı kapsar. Aristoteles polisin köylerin bir araya gelerek oluştuğunu ve ulaşılması gereken doğal sonuca ulaşıldığını belirtir (Aristoteles, 2006: 9). Thucydides ise, polis kavramını hem açık ve sınırlanmamış bir köyler birleşimini anlatmak, hem de surla çevrilmiş ya da sınırlanmış kent merkezini ifade etmek için kullanmıştır (Berkay, 1989: 184). Bu coğrafi sınırların haricinde polis siyasi bir örgütlenme ve tanrıların kurucusu olduğuna inanılan kutsal bir düzendir.

Savaşı'nda (İ.Ö. 490) karşı karşıya gelmiş ve galibiyet elde etmiştir. Bu galibiyet Atina polisinin Yunan dünyasındaki prestijini önemli ölçüde artırarak Atina polisinin konumunu en üst seviyeye çıkarmıştır (McNeill, 2007: 187). Atina polisinin elde ettiği bu prestij Pers ordularının Yunan anakarasından çıkarılması için oluşturulan birlikte başat bir rol oynamasını sağlamıştır. Yunan dünyasının bir araya gelerek Pers İmparatorluğu'na saldırmaları, Persleri Yunan anakarasının dışına itmelerini sağlamış ve Yunan polisleri Attik Delos Deniz Birliği'ni (İ.Ö. 477) kurarak topyekûn olarak Perslere karşı savaşa girişmişlerdir. Pers İmparatorluğu'nun Hellespont'a (Çanakkale Boğazı) kurduğu ve Anadolu'dan Yunan anakarasına Pers ordusu için lojistik sağlanan geçidin ortadan kaldırılması Deniz Birliği'nin en büyük amacı olmuştur. Bu amaç gerçekleştirildikten sonra Sparta polisi Pers tehdidinin savurulduğunu ve artık Deniz Birliği'nde yer almak istemediğini açıklamış Birlik Atina polisinin kontrolüne geçmiştir. Yunan anakarasında kazanılan zaferler ve sonrasında Deniz Birliği aracılığıyla karşı saldırıya geçiş tüm Yunan dünyasını özelinde ise Atina polisini en parlak zamanlarına taşımıştır (Bonnard, 2011: 217; Rhodes, 2009: 27). Persler bir tehdit olmaktan çıktıktan sonra Birlik her yıl Karadeniz kıyılarına doğru karşı saldırılara geçmiştir. Deniz Birliğinin liderliğini eline geçiren Atina polisi Birlik adına toplanan deniz filosunu kendi amaçları adına kullanmaya başlamıştır. Yunan dünyasında Sparta ve Atina polisi liderliğinde ortaya çıkan ve otuz yıl süren Peleponnesos Savaşları da Atina polisinin Deniz Birliği'nde sergilediği tutumların sonucun da ortaya çıkmıştır. Deniz Birliği'nin kasasını ve Birlik filosu aracılığıyla zenginlikleri Atina polisine taşıyan ve kendi yönetim sistemini Deniz Birliği'nin bünyesindeki küçük ada polislerine dayatan Atina polisi Deniz Birliği üzerinden emperyal bir politika takip etmiştir. Bu politika Yunan dünyasının iki kampının (Sparta ve Atina) da gücünü yitirmesine neden olacaktır.

Bu gelişmelere paralel olarak Atina polisi hem askeri hem de ekonomik anlamda güçlenmiştir. Doğrudan demokrasi yönetimi de Atina polisinin bu en parlak döneminde tüm yurttaşların sisteme dahil olduğu bir seviyeye ulaşmıştır. Bu zenginlik ve farklı yönetim tarzı Atina polisini kültür, sanat ve felsefe ile ilgilenen insanlar için bir çekim merkezi haline getirmiştir. Neredeyse tamamına yakını meteikos (göçmen ya da yabancı) olan ve sofist olarak adlandırılan düşünürler tam olarak bu dönemde Atina polisinde görünmeye başlamışlardır. Sofist kelimesi etimolojik olarak bilge, bilgelik anlamlarına gelmekle birlikte birçok kavramda olduğu gibi bu kavram da zamanla farklı anlamlar kazanmış ya da kavrama farklı anlamlar yüklenmiştir (Ağaoğulları, 2006: 78).

Bu dönemde Yunan dünyası her alanda dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm sonrası ortaya çıkan dünyanın ihtiyaçlarını en açık biçimde dile

getiren insanlar, sofist olarak adlandırılan düşünürler ve Sokrates olmuştur (Arslan, 2014: 15-17). İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısı (Perikles'in yönetimde ciddi etkilerinin olduğu dönem) "Aydınlanmacı Yüzyıl" olarak tanımlanmıştır (Göçmen, 2016: 98; Kranz, 2014: 200; Gibert, 2000: 27). Yunan aydınlanması denildiğinde Sokrates ve sofist düşünürler ile başlayan (Sokrates de sofist düşünürler gibi pratik sorunlara yoğunlaşmıştır (Porubjak, 2019: 15), insana özgü sorunların ele alındığı felsefi düşünce biçimi dikkate alınmaktadır. Yine tıpkı Batı Avrupa tarihinde bulunan "ansiklopedicilere" benzer şekilde Sofist olarak nitelenen düşünürler de antik Yunan'ın "ansiklopedicileri" olmuşlar ve ayaklı kütüphane misali çalışmışlardır (Copleston, 1997: 76; Taftalı, 2007: 161). Ancak gösterdikleri faaliyetler her zaman olumlu karşılanmamıştır.

3. Sofist nedir ya da kimdir?

Sofist (sophistes: bilgelik öğreten kişi) kelimesi Yunan dilinde sophos (sophia: bilgi) kelimesinden türemiştir. Köken olarak olumlu bir anlama sahip olan kelime zaman içerisinde özellikle konumuzun öznesini oluşturan düşünürler kapsamında olumsuz anlamlarla da kullanılmıştır (Ağaoğulları, 2006: 78). Marx, sophos kavramının karanlık çağlardan Helenistik döneme gelene kadar en az üç kez anlam değiştirdiğini belirtmektedir. Bu dönemler, Yedi Bilgeler dönemi, Sofistler ve Sokrates dönemi ve Helenistik dönemdir (Helenistik felsefe okullarında kavram ulaşılmaya çalışılan bir ideal olarak kullanılmıştır.) (Göçmen, 2016: 95). Yedi bilgeler döneminde kelimenin olumsuz bir anlamı yoktur. Kelimenin olumsuz anlamı çalışmamızın konu edindiği düşünürlerden (sofist düşünürler) rahatsız olan Atinalılar tarafından üretilmiştir (Akgün, 2015: 3; Guthrie, 1999: 72). Geniş anlamda sofist kavramı şair ve filozoflar için kullanılmıştır. Herodotos'un "Tarih" eserinde Atina polisinin ilk anayasası sayılabilecek yazılı kanunları ortaya koyan Solon sofist olarak tanımlanmıştır (Cartledge, 2013: 92). Özel anlamda ise İ.Ö. 5. yüzyılda yaşayan ve bu çalışmada ele alınan düşünürler için kullanılmıştır (Aster, 1999: 98). Sofist kelimesi yaptığı işte yetenekli olan kişilere verilen bir nitelik olarak da kullanılmıştır (Elmalı ve Özden, 2016: 84). Bu nedenle hem çalışmada odaklanılan düşünürler hem de Yunan dünyasının son dönemlerine kadar sofist kelimesi ile tanımlanan birçok insan karşımıza çıkmaktadır (Arslan, 2014: 19).

Bu çalışmada odaklanılan düşünürler kendilerine sofist ismini seçmişler ve sophistes (bilgili, bilen kişi) olduklarını söylemişlerdir. Bu düşünürlerin çoğunluğu bilgiye pratik bir anlam yüklemişler, sadece ansiklopedik bir bilgi değil aynı zamanda çeşitli zanaat ve sanatların da teknik bilgilerini bilmek ve en doğru şekilde uygulamak konusunda kendilerine güvenerek bunu insanlara sunmuşlardır (Platon, 2011a: 39). Kamusal yaşam konusunda bilgi sahibi olduklarını ve "siyasal erdem"i öğretebileceklerini iddia eden sofist düşünürler

(Ağaoğulları, 2006: 79), poliste eğitim konusundaki açığı kapatmak istemişlerdir. Bu isteğin temelinde Atina polisinin doğrudan demokrasi modeliyle yönetilmesi ve sıradan halkın kendisini meclislerde ifade etme ve oyunu kullanırken doğru karar verme ihtiyacının ortaya çıkmış olması yatmaktadır. Atina polisinde aristokrat aileler uzun zaman boyunca siyasi kontrolü ellerinde bulundurmışlar ve çocuklarına kamusal ve idari işlerle ilgili eğitimi aile içerisinde vermişlerdir. Bu sınıfa mensup gençler siyasi konularda aile büyüklerinden öğrendikleri bilgiler sayesinde siyasi yaşamlarına başarılı bir şekilde devam edebilmişlerdir. Oysa demiurgoi (burjuva ya da orta ve üst orta sınıf) sınıfından olanlar ve daha düşük gelir seviyesindeki sınıfa mensup insanlar siyasi yaşam konusunda pratik bilgiye ihtiyaç duymuşlardır. Sofist düşünürler aracılığıyla başlatılana kadar Atina polisinde yurttaşlara siyasi konularda ya da temel eğitim anlamında bir eğitim verilmemiştir. Sofist düşünürlerin özellikle siyasi konular ve retorik konusunda ücret karşılığı dersler vermeleri sofist kavramının siyaset öğretmeni anlamına gelmesini sağlamıştır. Sofist kavramı artık öğretmen anlamında kullanılmaya başlanmış (Şenel, 1968: 105), aristokrat aileler de ücret karşılığı ders veren bu insanlara karşı karalama kampanyası yürütmüşlerdir.

Yunan toplumunda siyasi erdeme sahip olmak bir yurttaş için hayatın en önemli unsuruydu. Platon, “Menon” adlı eserinde Menon’a bir erkeğin erdemini, devlet işlerini ustalıkla yapıp, kendisine zarar vermeden dostlarına yardım etmekten ve düşmanlarına zarar vermekten oluştuğunu söyler (Platon, 2011b: 8). Yurttaşın devlet işlerini ustalıkla yerine getirmek için meclislerde güzel söz söylemeyi öğrenmesi ve görüşlerini karşıt fikirlerde olabilecek olan kalabalıklara karşı savunabilmesi (retorik) gerekiyordu. Bu yetileri ücret karşılığı öğretecek olanlar ise sofist düşünürlerdi. Bu eğitim faaliyeti sonrası sofist düşünürler retorik ustası, politika sanatı ustası olarak tanımlanmaya başlamışlardır. Gorgias retoriği “hiçbir el işi gerektirmeyen, bütün eylem ve etkisi sözler” (Platon, 2015a: 8) olan sanat olarak tanımlar ve “mecliste senatörleri, halk meclisinde ve bütün öteki toplantılarda yurttaşları ikna etme gücüne sahip” (Platon, 2015a: 12) olma şeklinde açıklar.

Sofist düşünürlerin halka pratik bilgiyi ve en önemlisi yurttaşların siyasi hayatlarında başarıya ulaşmalarını sağlayacak yetenekleri öğretmesi demokratik sistemden rahatsız olan aristokratlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Aristokratlar, siyasi erdemin kendilerine ait bir ayrıcalık olduğunu, sıradan halkın ya da aristokrat olmayanların siyasi erdeme sahip olamayacağını, bu yüzden de yönetimde söz hakkına sahip olamayacaklarını savunmuşlardır. Sofist kavramının anlamını olumsuz bir çerçeveye sokan ithamlar da yine bu kesim tarafından yönlendirilmiştir. Özellikle Platon, sofist kelimesinin anlamının olumsuz anılmasının başlıca müsebbibidir. Platon

kaleme aldığı eserlerinde sofist düşünürleri, bilgi ticareti yapan, yalan ticareti yapan “zengin delikanlıların peşinde koşan çıkar avcısı” (Platon, 2000: 42), safsatıcı kişiler olarak tanımlamıştır. Bu eserlerde sofist düşünürler insanı utandıracak, rahatsız edecek fikirler öne sürerler ve ahlaken zayıflıkları ile kötü insan olarak küçümsemeyi hak edecek duruma sokulurlar (Arslan, 2014: 19). Sofist düşünürlerin aksine Sokrates, Platon ve ardılları kendilerini filozof olarak adlandırmışlardır. Bu isimlere göre filozof, bilgeliği seven (philos: (sevme, sophia: bilgelik), bilginin dostu, gerçeği arayan kişidir. Buna karşın bazı sofist düşünürler, “konuşmalarında erdemın çıkarından başka çıkar bulunmayan, ama bu iş için bol para alan hoca” (Platon, 2000: 23) şeklinde tanımlanmıştır.

Sofist düşünürlerin birçoğu Atina polisinde eskiden beri süregelen aristokratik değerleri şüphe ile karşılamışlar ve eleştirilerini yurttaşlarla paylaşmışlardır. Aristokratlar poliste kabul görmüş ve kurumsallaşmış değerlere karşı olan fikirlerin polisın gençlerine aktarılmasından ve diğer sınıfların mensuplarına siyaset sanatının inceliklerinin öğretilmesinden çok rahatsız olmuşlardır. Sofist düşünürler ahlak ve hukuk alanlarında da yeni fikirleri gündeme getirerek, bu yeni eleştirileri polisın gençlerine aktarma ve bu alanlarda verdikleri eğitim karşılığında ücret almışlardır. Atina polisinde özellikle aristokrat sınıfa mensup olanlar arasında yaşamını idame ettirmek için emek harcayarak çalışmak ve para kazanmak aşağılık bir iş olarak görülmekteydi. Dolayısıyla sofist düşünürlerin yaptığı iş, daha doğrusu bunun karşılığında ücret almaları, aristokratların normlarına uymamaktaydı. Sofist düşünürlerden eğitim alacak maddi gücü olmayan ve bu sebepten dolayı kamusal ve özel işlerinde bilgi eksikliğinden dolayı zarar gören yurttaşlar da ücret karşılığında ders veren bu kişilerden hoşlanmıyorlardı (Arslan, 2014: 20). Ağaoğulları bu konu ile ilgili “demokrasiyi destekleyen yoksul yurttaşların, kişisel açıdan Sofistlerden kazanacakları hiçbir şey olmadığı gibi, yitirebilecekleri çok şey vardı” (Ağaoğulları, 2006: 81-82) yorumunu yapmıştır. Ancak burjuva olarak adlandırabileceğimiz ticaretle zenginleşen ve doğrudan demokrasi yönetimiyle birlikte ortaya çıkan demiurgoi sınıfının sofist düşünürlerden öğrendiği çok fazla bilgi olmuştur. Aristokrat ailelerden gelen insanlar ailelerinin buldukları konum itibarıyla yönetim organına her zaman yakın olduklarından dolayı meclislerde kendi çıkarlarını diğer yurttaşlara göre daha kolay gözetmişlerdir. Ancak demiurgoi sınıfına mensup insanların çoğunluğu meclislerde çıkarları yönünde konuşma yapmayı ve taraftar sağlamayı sofist düşünürlerden aldıkları eğitim sonucunda elde etmişlerdir. Sofist düşünürler Atina polisinde doğrudan demokrasi sisteminin işletilmesi adına ciddi katkılarda bulunmuşlardır. Fakat bu düşünürlerin çoğunluğu doğru ya da yanlış olma durumundan öte retorik (güzel, etkili konuşma sanatı)

üzerinde durmuşlardır.

Sofist kavramı ve bu kavramla nitelenen kişiler hakkında çok sayıda tanımlama ve yakıştırma yapılmıştır. Günümüz felsefe tarihi ve siyasal düşünceler tarihi kitaplarında da bu yakıştırmalar kimi zaman aynen antik Yunan'da olduğu şekliyle devam etmektedir. Modern literatürde bu sıfatla anılan düşünürler yaşadıkları döneme veya ileri sürdükleri düşüncelere göre gruplar ya da kuşaklar halinde sunulmakta ve birçok kaynakta bu düşünürler hakkında bütüncül yorumlarda bulunmaktadır. Çalışmanın amacı Türkçe literatürdeki bu durumu gözler önüne sermek ve sofist düşünürler arasındaki farklılıkları göz ardı edip, onları gruplandırarak veya genelleme yaparak ele almanın sakıncalarını ortaya çıkarmaktır.

4. Yöntem

Yükseköğretim seviyesinde siyasal düşünceler eğitimi veren programlarda sofist kavramı ve sofist olarak nitelenen düşünürler ile ilgili farklı bir bakış açısı sunmak için yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma evrenini Türkçe literatürde siyasal düşünceler ve düşünce tarihi alanında kullanılan eserler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme Türkçe literatürde yer alan felsefe tarihi ve sözlükleri, siyasal düşünceler tarihi kitaplarından erişim sağlanabilen 34 adet eser dahil edilmiştir. Ulaşılan eserlerde sofist kavramı ve sofist olarak nitelenen düşünürlere yer verilip verilmediği, eğer yer verilmiş ise sofist düşünürlerin bir gruplandırma veya genellemeye tabi tutulup tutulmadığı ve eserlerde sofist kavramı ve sofist düşünürler hakkında olumlu ya da olumsuz bakış açılarına yer verilip verilmediği içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Sofist kavramı ve sofist düşünürlere yönelik olumlu veya olumsuz değerlendirme, konunun Platon ve ardılarının bakış açısı üzerinden değerlendirilip değerlendirilmediği anlamına gelmektedir.

Eserlerde incelenen sofist düşünürler, düşünce tarihi literatüründe en sık karşılaşılan Protagoras, Gorgias, Hippias, Prodikos, Antiphon, Euthydemos, Thrasymakhos, Alkidamas ve Lykophron'dur. Literatürde Kritias ve Kallikles isimleri de sofist olarak geçmesine karşın, Kritias'ın sofist olarak faaliyet göstermemesi (fiili olarak ücret karşılığı öğretmenlik yapmaması), sadece sofist Gorgias'ın öğrencisi olması; Kallikles isminin de Platon'un bir eserinde sofist olarak tanıtılmasına karşın kesin olarak yaşadığı bilgisine ulaşılamadığından dolayı bu isimler ilgili eserlerde yapılan incelemenin dışında tutulmuştur.

5. Bulgular ve Yorum

Çalışma kapsamında ulaşılan 34 adet Türkçe felsefe ve siyasal düşünceler tarihi kapsamındaki eser belirlenen üç başlık üzerinden analize tabi tutulmuştur. İncelenen eserlerin yazarları, yayımlanma yılları, sofist kavramı ve sofist olarak nitelenen düşünürlere yer verip vermediği, yer vermiş ise sofist düşünürlerin bir gruplandırma veya genellemeye tabi tutup tutmadığı, sofist kavramı ve sofist düşünürler hakkındaki olumlu ve olumsuz bakış açısı Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1’e bakıldığında incelenen 34 eserden 3 tanesinde (%9) sofist düşünürlerle ilgili bilgi yer almamaktadır. Çalışmalarında sofist düşünürlerle dair bilgi veren 31 eserden 21’i (%68) sofist düşünürleri gruplandırmaya tabi tutmuş ve/veya bu düşünürlere ilgili genellemeler yaparak onları tanımlamışlardır. Yine 31 eserden 27’si (%87) sofist düşünürler ile ilgili yaptıkları yorumlarda olumlu görüş sunmuşlardır. Burada olumlu görüş sunmakla kastedilen ölçüt yapılan yorumların Platon ve ardılları ekseninde olup olmamasıdır. Platon ve ardıllarının sofistliği ve bu mesleği yapan kişileri değerlendirme ölçütleri “Sofist kimdir ya da nedir?” başlığında belirtilmiştir.

İncelenen eserlerin %91’i sofist kavramı ve sofist düşünürlerle yer vermiştir. Bu oran, konunun düşünce tarihi açısından önemini göstermektedir. Sofist düşünürlerle yer veren 31 eserden yalnızca 9 (%29) tanesi sofist düşünürleri gruplandırmadan ya da genelleme yapmadan ele almıştır. Eserlerin kapsamlarına göre konunun işlenişi bazı çalışmalarda kısa tutulmuştur. İncelemesi yapılan eserlerin büyük bir çoğunluğu konuya objektif yaklaşmaktadır. Ancak birbirinden çok farklı görüşleri olan ve yaşadıkları dönem açısından da herhangi bir gruplandırmaya ya da sınıflandırmaya tabi tutulmaya uygun olmayan bu düşünürlere, incelenen kaynakların %68’inde gruplandırılmışlar ya da genelleme yapılarak tek bir grupmuşçasına ele alınmışlardır. Bu durum konunun kapsamının kısa ele alınışından olabileceği gibi konuya bakış açısından da kaynaklanmış olabilir. Sebebi ne olursa olsun sofist düşünürlerle yönelik bu bakış açısı Antik Yunan felsefesini ve tarihinin yanlış yorumlanmasına neden olabilir.

Tablo 1. İçerik Analizi Yapılan Eserlerin İnceleme Başlıklarına İlişkin Durumu

Yazar (yıl)	Eser adı	Sofist düşünürlerle yer verilmiş mi?	Sofist düşünürler gruplandırma ve/veya genellemeye tabi tutulmuş mu?	Sofist düşünürleri değerlendirme olumlu (✓) mu olumsuz (×) mu?
-------------	----------	--------------------------------------	--	--

Birand (1958)	İlkçağ Felsefesi Tarihi	✓	✓	✓
Şenel (1968)	Eski Yunanda Siyasal Düşünüş	✓	✓	✓
Schilling (1971)	Toplumsal Düşünce Tarihi	✓	×	×
Frolov (1991)	Felsefe Sözlüğü	✓	✓	✓
Copleston (1997)	Ön-Sokratikler ve Sokrates	✓	×	✓
Weber (1998)	Felsefe Tarihi	✓	✓	✓
Guthrie (1999)	İlkçağ Felsefesi Tarihi	✓	✓	✓
Aster (1999)	İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi	✓	×	✓
Störig (2000)	İlkçağ Felsefesi	✓	✓	×
Cevizci (2000)	Felsefe Terimleri Sözlüğü	✓	✓	×
Thilly (2002)	Felsefeye Yolculuk	✓	✓	✓
Gökberk (2004)	Felsefe Tarihi	✓	✓	✓
Ağaoğulları (2006)	Kent Devletinden İmparatorluğa	✓	✓	✓
Tanenbaum ve Schultz (2008)	Siyasi Düşünce Tarihi	×	—	—
Timuçin (2010)	Düşünce Tarihi	✓	✓	×
Yılmaz (2011)	İlkçağ Düşünce ve Uygarlık Tarihi	✓	×	✓
Türk (2011)	Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler	✓	✓	✓
Yetkin (2012)	Siyasal Düşünceler Tarihi 1	✓	×	✓
Wood (2013)	Yurttaşlardan Lordlara	✓	✓	✓
Abramson (2013)	Minerva'nın Baykuşu	×	—	—

Şenel (2014)	Siyasal Düşünceler Tarihi	✓	×	✓
Arslan (2014)	İlkçağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon'a	✓	✓	✓
Kranz (2014)	Antik Felsefe	✓	✓	✓
Boyacı (2014)	Siyaset Felsefesi Tarihi	✓	✓	✓
Göze (2016)	Siyasal Düşünceler ve Yönetimler	✓	✓	✓
Russell (2016)	Batı Felsefesi Tarihi	✓	✓	✓
Cevizci (2016)	İlkçağ Felsefesi	✓	×	✓
Hegel (2016)	Tarih Felsefesi 3	✓	✓	✓
Elmalı ve Özden (2016)	İlkçağ Felsefesi Tarihi	✓	×	✓
Warburton (2016)	Felsefenin Kısa Tarihi	✓	✓	✓
Beriş (2017)	Siyasal Düşünceler Tarihi	✓	×	✓
Sarıca (2017)	100 Soruda Düşünce Tarihi	✓	✓	✓
Zeller (2017)	Greک Felsefesi Tarihi	✓	×	✓
Arnhart (2018)	Platon'dan Pinker'e Siyasi Düşünce Tarihi	×	—	—

6. Sonuç

Siyasal düşünceler ve düşünce tarihi eğitiminde kullanılan kaynaklarda sofist kavramı ve sofist düşünürlerin nasıl ele alındığını içerik analizi yöntemiyle inceleyen bu çalışmanın sonucunda kaynakların büyük çoğunluğunun sofist kavramı ve sofist düşünürlere yer verdiği görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, siyasi düşünceler ve düşünce tarihi eğitiminin başlangıcında sofist kavramı ve sofist düşünürlerin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Çalışmada ele alınan sofist düşünürlerin tamamının *meteikos* (göçmen ya

da yabancı) olması ve aynı mesleği yapmaları (ücret karşılığı ders vermeleri) dışında aralarında benzerlik bulunmamaktadır. Bilgiye ulaşma ve toplumsal değerler konularında büyük çoğunluğu şüpheli (septik) tutum sergilemişlerdir. Ancak bu benzerlik onları gruplandırarak ya da genelleyecek bir ölçüt değildir. Bu özelliklerinin dışında literatürde sofist düşünürlerin ortak özellikleri şeklinde sunulan başlıklar sorunludur.

İncelenen kaynakların büyük çoğunluğunda sofist düşünürler “birinci ve ikinci kuşak”, “eski ve geç kuşak”, “birinci ve ikinci nesil”, “eski ve genç kuşak”, “tutucu ve radikal kuşak”, “radikal ve radikal olmayan” şeklinde gruplara ayrılmıştır. Ancak sofist düşünürlerin yaşadıkları dönem farklılaşmadığı için kuşaklar olarak gruplandırmak temelsiz kalmaktadır. Çünkü araştırmada incelenen sofist düşünürlerin hemen hemen hepsi [Alkidamas ve Lykophon (İ.Ö. 4. yy.) hariç] İ.Ö. 5. yüzyılda etkinlik göstermişlerdir.

Bunun yanı sıra sofist düşünürlerin görüşleri birbirlerinden farklı olduğu için radikal ya da tutucu olarak sınıflandırılmaları temelsizdir. Örneğin tutucu kuşak olarak ele alınan Protagoras, Gorgias, Hippias ve Prodikos’un görüşleri ve kullandıkları yöntemler dahi birbirinden farklıdır. Sokratesçi söylem biçimini ya da retorisi kullanan ilk kişi olduğu söylenen (Timuçin, 2010: 205) Protagoras, verdiği eğitim sonrasında öğrencilerine siyasal erdemi öğreteceğini (Platon, 2014a: 36) iddia ederken; Gorgias, “hiçbir şeyin var olmadığı”, “Herhangi bir şeyin var olmuş olsa dahi bilinemeyeceği” ve “herhangi bir şeyin bilinmesi mümkün olsa dahi başkasına iletilemeyeceği”ni (Freeman, 1948: 120; Gibert, 2006: 34) savunmaktaydı. Buradan yola çıkarak sofist düşünürlerin aynı mesleği yapıyor olmaları onları bir grup olarak değerlendirilmelerini mümkün kılmamaktadır.

Literatür her ne kadar sofist düşünürlerin rölativist tutumlarını ortak özellikleri olarak tartışsa da, düşünürlerin rölativist tavırlarında da ciddi farklılıklar vardır. Protagoras, polis ve siyaset söz konusu olduğunda “insan her şeyin ölçüsüdür” ifadesi aracılığıyla göreceliliği sınırlandırmaya çalışırken (Şenel, 1968: 119); Gorgias’ın rölativist tavrı neredeyse nihilizm boyutundadır. Onun için “insanla ilgili bütün işlerin en büyükleri” (Platon, 2015: 10) şeklinde tanımladığı retorik sanatından değerli olan bir şey yoktur. Protagoras, din konusunda agnostik (bilinmezci) bir tavır sergilerken (Freeman, 1948: 118); Prodikos, geçmişte insanların hayatına yararı dokunan kişi ya da varlıkların tanrılaştırıldığını (Arslan, 2014: 53) söylemiştir.

Sofist düşünürlerin söylem farklılıklarından bir diğeri de insanların eşitliği ya da avam-soylu ayrımı konusundaki düşünceleridir. Sofist Antiphon “Yunanlı olsun, barbar olsun, hepimiz her şeyde aynı doğa ile doğuyoruz”

(Freeman, 1948: 137) diyerek hem polisin kanunlarına (*nomos*) karşı doğa yasasının (*physis*) uygulanmasını savunmuş, hem de insanların eşit olduğu mesajını vermiştir. Buna karşın Gorgias'ın panhelenist olduğu ve güçlünün yönetme hakkına sahip olması gerektiğini (Şenel, 1968: 122) savunduğu bilinmektedir. Sofist Alkidamas ise “Tanrı herkesi hür kılmıştır, tabiat kimseyi köle yapmamıştır” (Aristoteles, 1995: 87) sözleriyle kendisinden önceki ve sonraki düşünürlerin hiç ağzına almadığı köleliğin kaldırılması düşüncesini dile getirmiştir. Sofist Lykophron’un “asilliğin parlaklığı pek belli olmayan bir şeydir, şerefi yalnızca kelimelerdedir” (Kranz, 2014: 209) sözleri Aristoteles tarafından *nomos*'un belirlediği kalıtsal ayrıcalıkların, tabii hukukta bulunan insanlığın eşitliği kuralına aykırı olduğunu Lykophron'un vurguladığı şekilde yorumlanmıştır (Aristoteles, 1995: 91). Sofist Euthydemos'un “Her şey, herkese aynı zamanda ve aynı şekilde ve her zaman için aittir” (Platon, 2015b: 29) sözlerinin de ekonomik eşitlik vurgusuyla söylendiği konusunda yorumlar bulunmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen eserlerin büyük çoğunluğu sofist düşünürleri olumlu bir perspektifle ele alarak, Sokrates ve özellikle Platon ve ardıllarının etkisinde kalmamışlardır. Bu sebeple incelenen eserlerin büyük çoğunluğunun konuyu objektif şekilde ele aldığı söylenebilir. Eserlerin birçoğunda hem Platon ve ardıllarının eleştirileri hem de sofist düşünürlerin önemleri ve yaşadıkları dönemlere yaptıkları katkılar sunulmuştur.

Siyasal düşünceler ve düşünce tarihi konularında kaleme alınacak kitap ve makale çalışmalarında ve yükseköğretimde verilen eğitimlerde sofist düşünürlerle yer verilerek konunun kapsamı genişletilmelidir. Sofist düşünürlerle ilgili günümüze ulaşan eserler kısıtlı olsa da siyasi düşünceler ve/veya düşünce tarihindeki birçok ilk söylem bu düşünürlere aittir. Sofist düşünürler, aralarında bulunan farklılıklar göz önüne alınarak her bir isim kendi kapsamında değerlendirilmelidir. Farklı düşünceler ortaya koyan bu düşünürler gruplandırma ve genelleme yapmadan ele alınmalıdır. Yapılacak çalışmalarda sofist düşünürlerin hem prestijlerinin zayıflamasına hem de genellenmesine neden olan aristokratik bakış açıları temelinden değil, dönemlerinin şartları göz önüne alınarak objektif bir tutumla değerlendirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abramson, J. (2013). *Minerva'nun baykuşu batı siyasi düşünce tarihi*. İ. Yıldız (Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Kent devletinden imparatorluğa*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Akgün, K. E. (2015). Filozof, sofist, retor: II. sofistik dönemde sınıflandırma problemi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 2, 1-15.
- Aristoteles. (1995). *Retorik*. M. H. Doğan (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2006). *Politika*. M. Tunçay (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arnhart, L. (2018). *Platon'dan Pinker'e siyasi düşünce tarihi*. A. K. Bayram ve M. E. Okutan (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Arslan, A. (2014). *İlkçağ felsefe tarihi 2: Sofistlerden Platon'a*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aster, E. Von. (1999). *İlkçağ ve ortaçağ felsefe tarihi*. V. Okur (Çev.). İstanbul: İm Yayın Tasarım.
- Beriş, H. E. (2017). Polis ve Sokrates öncesi düşünce. H. E. Beriş ve F. Duman (Ed.), *Siyasal düşünceler tarihi*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Berktaş, H. (1989). *Kabileden feodalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Birand, K. (1958). *İlkçağ felsefesi tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Bonnard, A. (2011). *Antik Yunan uygarlığı İlyada'dan Parthenon'a*. K. Kurtgözü (Çev.). İstanbul: Evrensel Yayınları.
- Boyacı, N. P. (2014). Platon. A. Tunçel ve K. Gülenç (Ed.), *Siyaset felsefesi tarihi Platon'dan Zizek'e* (2. baskı, ss. 23–47). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Cartledge, P. (2013). *Pratikte antik Yunan siyasi düşüncesi*. K. Tanrıyar (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Cevizci, A. (2000). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2016). *İlkçağ felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Copleston, F. (1997). *Ön-sokratikler ve Sokrates*. A. Yardımlı (Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Elmalı, O., ve Özden, H. Ö. (2016). *İlkçağ felsefesi tarihi* (5. baskı). İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Freeman, K. (1948). *Ancilla to the pre-Socratic philosophers*. New York: Harvard University Press.
- Frolov, İ. (1991). *Felsefe sözlüğü*. A. Çalışlar (Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gibert, J. (2006). The sophists. C. Shields (Ed.), *The blackwell guide to ancient philosophy* (3. baskı, ss. 27–51). Malden: Blackwell Publishing.
- Göçmen, D. (2016). Eskiçağ Yunan felsefesinde radikal demokrat bir damar. *Evrensel Kültür*, (293), 95–99.
- Gökberk, M. (2004). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Göze, A. (2016). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Guthrie, W. K. C. (1999). *İlkçağ felsefe tarihi*. A. Cevizci (Çev.) (2. baskı). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2016). *Tarih felsefesi-3 Yunan ve Roma dünyası*. A. Yardımlı (Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kranz, W. (2014). *Antik felsefe*. S. Y. Baydur (Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Mcneill, W. H. (2007). *Dünya tarihi*. A. Şenel (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Platon. (2000). *Sofist*. C. Karakaya (Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Platon. (2011a). *Küçük hippias*. F. Akderin (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Platon. (2011b). *Menon*. A. Cevizci (Çev.) (2. baskı). İstanbul: Gündoğan Yayınları.

- Platon. (2014). *Protagoras*. F. Akderin (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Platon. (2015a). *Gorgias*. M. Rifat ve S. Rifat (Çev.) (5. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2015b). *Kratylos*. F. Akderin (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Porubjak, M. (2019). Socrates: A philosophy of mission? *Electryone*, 6(1), 15-27.
- Rhodes, P. J. (2009). Democracy and empire. L. J. Samons (Ed.), *The age of Pericles* (ss. 24–46). New York: Cambridge University Press.
- Russell, B. (2016). *Batı felsefesi tarihi*. A. Fethi (Çev.). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Sarıca, M. (2017). *100 soruda düşünce tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Schilling, K. (1971). *Toplumsal düşünce tarihi*. N. Önol (Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Şenel, A. (1968). *Eski Yunanda siyasal düşünüş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Şenel, A. (2014). *Siyasal düşünceler tarihi tarih öncesinde ilkçağda ortaçağda ve yeniçağda toplum ve düşünüş*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Störig, H. J. (2000). *İlkçağ felsefesi Hint Çin Yunan*. Ö. C. Güngören (Çev.). İstanbul: Yol Yayınları.
- Taftalı, O. (2007). Sofist bilgeliğin “empirist” dayanakları üzerine. *Doğu Batı*, 40, 155–163.
- Tanenbaum, D., ve Schultz, D. (2008). *Siyasi düşünce tarihi*. F. Demirci (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Thilly, F. (2002). *Felsefeye yolculuk*. İ. Şener (Çev.). Ankara: İzdüşüm Yayınları.
- Timuçin, A. (2010). *Düşünce tarihi: Gerçekçi düşüncenin kaynakları*. (7. baskı, C. 53). İstanbul: Bulut Yayınları.

- Türk, D. (2011). Yurttaş: Siyaset. M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere batı'da siyasal düşünceler tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Warburton, N. (2016). *Felsefenin kısa tarihi*. G. Ateşoğlu (Çev.). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Weber, A. (1998). *Felsefe tarihi*. V. Eralp (Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Wood, E. M. (2013). *Yurttaşlardan lordlara eskiçağdan ortaçağa batı siyasi düşüncesinin toplumsal tarihi*. O. Köymen (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Yetkin, Ç. (2012). *Siyasal düşünceler tarihi 1*. İstanbul: Gürer Yayınları.
- Yılmaz, F. (2011). *İlkçağ düşünce ve uygarlık tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Zeller, E. (2017). *Grek felsefesi tarihi*. A. H. Aydoğan (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.